

Олег КАРЛОВ

старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Військовий інститут танкових військ

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

<https://orcid.org/0009-0004-1045-5858>

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТНОЇ СФЕРИ

Потреба увиразнення демаркаційних ліній предметної сфери філософії історії і її змістовних особливостей зумовлена специфікою сучасного дисциплінарного статусу цієї сфери знань. Загалом не підлягають сумніву три специфічні ознаки філософії історії: по-перше, симбіотичність філософії та історії; по-друге, наявність певних змістовних й аксіологічних відмінностей між філософією історії та історією як сферою знань; по-третє, істотна спорідненість і водночас розбіжність між філософією історії та соціальною філософією.

Латентним недоліком більшості досліджень у цій сфері є спроба, скажімо, предметної і змістовної гомогенізації, тобто виявлення тих ознак, які є спільними для філософії історії та якнайбільшої кількості інших сфер знання. Хоча такий дослідницький підхід і не позбавлений сенсу, проте значно більш продуктивним й евристичним є діаметрально протилежний метод, а саме: виявлення принципових відмінностей різних дисциплінарних відгалужень, що, власне, і створює необхідні передумови для тієї змістовної і предметної визначеності, якої дослідницьке середовище загалом, а філософія історії зокрема достеменно потребують.

Ключові слова: філософія історії, соціальна філософія, сфера наукових знань, дисциплінарна демаркація, критеріальні відмінності, причинно-наслідкова зумовленість, логіка й смисл історичного процесу.

Oleg KARLOV

PHILOSOPHY OF HISTORY: FEATURES OF THE SUBJECT FIELD

The need to clarify the demarcation lines of the subject area of philosophy of history and its substantive features is due to the specifics of the modern disciplinary status of this field of knowledge. In general, there are three specific features of the philosophy of history: first, the symbiotic nature of philosophy and history; second, the presence of certain substantive and axiological differences between the philosophy of history and history as a field of knowledge; third, the significant affinity and at the same time divergence between the philosophy of history and social philosophy.

The latent defect of the vast majority of studies in this field is an attempt, so to speak, to subject and substantive homogenization - that is, to identify those features that are common to the philosophy of history and as many other fields of knowledge as possible. Although such a research approach is not without meaning, the diametrically opposite method is much more productive and heuristic, namely: identifying the fundamental differences between different disciplinary branches, which, in fact, creates the necessary prerequisites for the substantive and objective certainty that the research environment in general, and the philosophy of history in particular, truly need.

Key words: philosophy of history, social philosophy, sphere of scientific knowledge, disciplinary demarcation, criterion differences, cause-and-effect relationship, logic and meaning of the historical process.

Актуальність. Пришвидшення соціокультурної динаміки епохи постмодерну містить два світоглядні мегатренди, які є взаємозумовленими й концептуально антагоністичними водночас. Одна тенденція (умовно прогресистська) виходить із тих міркувань, що наше сьогодення є тією інтелектуальною і технологічною квінтесенцією попереднього розвитку, яка «не потребує підказок Історії», а навпаки, може слугувати взірцем для всього історичного процесу як своєрідний еталон, узірець для наслідування.

Друга тенденція (реалістична, консервативна) хоч і не заперечує здобутків нашої сучасності, однак слушно зауважує, що теперішній стан речей не підпадає під критеріальні ознаки цивілізаційного оптимуму, і не в останню чергу тому, що людство надто часто й нерозважливо ігнорувало ті уроки, які Її Величність Історія великодушно надавала, проте як окремі індивіди, так і соціальні інститути не вважали за потрібне їх засвоювати. Оскільки ж інструментарій ефективного засвоєння історичних уроків пов'язується насамперед із такою епістемологічною і гносеологічною сферою, як філософія історії, то увага до саме цієї наукової дисципліни актуалізується найбільшою мірою.

Мета – увиразнити предметну демаркацію філософії історії, визначити її змістовні пріоритети й особливості.

Виклад основного матеріалу. Герману Люббе належить авторство іронічної сентенції щодо того, що «предметній і змістовній сфері філософії історії притаманні виразні ознаки дифузної визначеності» [11, с. 36]. De facto йдеться про класичний оксюморон, оскільки дифузія апріорі не може володіти визначеністю, а визначеність так само не може бути дифузною. Професор Цюріхського університету застосував таке отождоження в книзі «У потязі часу: Скорочене перебування в сьогоденні» в тому розумінні, що нашому розумінню філософії історії притаманні два рівні: на першому (поверховому) панує абсолютна визначеність й етимологічна самоочевидність – мовляв, у випадку філософії історії

доводиться мати справу з рефлексією щодо історії; на другому (глибинному) рівні превалює розлогий діапазон різномудрачень (часто несумісних й аргументаційно антагоністичних) щодо того, *якою саме має бути рефлексія щодо історії, яким гносеологічним принципом й епістемологічним канонам вона має відповідати.*

Загалом, не підлягає сумніву, що «пізнаність історії як науковий факт, дослідницька перспектива й структуризація історичного континууму (літочислення, періодизації, прогностичності тощо) повинні базуватися на апіорних основах, завдяки яким дослідник історичної процесуальності витлумачує історично значущі чинники, розставляючи їх у певній ієрархічно-субординаційній послідовності й залежності» [4, с. 806]. Інша річ, що саме можна й треба вважати апіорними основами історичної процесуальності? Чи можуть такі основи розраховувати на всезагальний консенсус у дослідницькому середовищі? Чи все-таки більш правдоподібною варто визнати вірогідність існування на інтерпретаційно конкурентних принципах різних версій історичної процесуальності?

Особливості предметної сфери та змістовних ієрархій філософії історії чи не в найкращий спосіб увиразнюються внаслідок смислової демаркації трьох аспектів: *по-перше*, значення й місця філософії для потреб філософії історії; *по-друге*, ключових (місійних) відмінностей філософії історії від історії; *по-третє*, змістовного розмежування філософії історії та соціальної філософії. Для осмислення двох перших аспектів досі не втратила свого концептуального значення й навіть визначальності фундаментальна профільна праця Георга Гегеля [9].

Вочевидь «Георг Гегель мав рацію, коли стверджував, що філософія – це квінтесенція історичної епохи, досягнута людським духом, думкою. Оскільки ж за своєю природою дух є історичним, то філософія, по суті, є філософією історії – так само, як історична наука є водночас і філософією, оскільки в частковому історик намагається розгледіти загальне й універсальне, а осмислю-

ючи минуле, він часто використовує як світоглядне опертя сучасне. Так, філософська рефлексія історії слугує історичному самовизначенню людини» [4, с. 796]. Зрозуміло, що філософія, як квінтесенція історичної епохи, досягнута людським духом і думкою, принципово неможлива за відсутності не лише думки як такої, а й думки певного якісного, світоглядного, аналітичного рівня. Цей аспект виразно висвітлив Пітер Баум у новітній книзі «Структура, можливості та обмеженість думки» [5].

Як влучно зауважив Поль Лакомб, сам по собі час – ніщо; з міркувань об'єктивізму він – лише ідея. Філософія історії оперує історією насамперед як ідеєю: вона оперує світоглядними альтернативами й дистинкціями. Також варто враховувати, що «основні філософські ідеї мають глибоке історичне коріння, тому є всі підстави стверджувати: *філософія принципово історична, а історичне є основою, первообразом логічного*. Це варто розуміти не лише в тому сенсі, що кожен філософський феномен є чимось субстанційно істотним і суверенним завдяки своєму історичному розвитку, а й як визнання важливості історичної інтерпретації для адекватного осмислення кожного предмета філософування» [4, с. 792]. Зазначена особливість була ґрунтовно розроблена Юргеном Габермасом у «Генеалогії пост метафізичного мислення» [8].

Не підлягає сумніву, що філософія історії покликана здійснювати рефлексію щодо історичних подій, явищ і процесів. Але «які аспекти може й повинна досліджувати філософія історії? Насамперед проблематику, що стосується основ, витоків історії, а також визначення принципів, методів, концепцій та ідей, які дають змогу конституювати відповідну сферу знань як історію, підійти до історії по-філософськи – означає знайти такі принципи конфігурації (організації) свідчень, які правомірно позначаються терміном «історія». Однак це означає, що можуть існувати й такі способи оперування минулим, які історією вважатися не можуть, не повинні. Крім того, якщо заперечувати існування історичного континууму – *Історії*, натомість

визнаючи наявність певної сукупності – *історій*, то наскільки коректним стосовно до них виявиться вживання терміна «філософія історії»?» [4, с. 801].

Якщо історія – це структурування, розмежування гомогенного часового потоку на сутнісне, критеріальне й концептуальне «до» та «після», то філософія історії прагне осмислити історичну багатоманітність в єдності та гомогенності її подійності й процесуальності. Лорд Болінброк, наприклад, аргументовано доводив, що філософія історії – це сфера знань, яка не постулює, а ілюструє свої світоглядні пріоритети емпіричною фактологією історії. Що стосується сучасної епохи, то в статусі ключового аспекту філософії історії дедалі більших повноважень набуває критичний й аналітичний складник цієї сфери знань щодо історичної дійсності й евентуальності.

Як влучно зазначав Хосе Ортега-і-Гассет, «для формування визначення епохи недостатньо знати, що в ній діялося; попри це, конче необхідно усвідомлювати, *що в ній не діялося, що було неможливим у принципі*. Це може здатися дещо курйозним, але такою є особливість нашого мислення: *дати визначення означає вилучити і заперечити*» [2, с. 370]. Принагідно зазначимо, що наведеним зауваженням Хосе Ортега-і-Гассет презентував своєрідний «найвищий пілотаж» філософської культури, відповідно до якого дати коректне визначення – це не поступово розширювати змістовні ознаки явища чи процесу, а одразу максимально звузити їх завдяки вилученню недоречного й неістотного, тобто саме виявлення того, що є *неможливим у принципі*.

Попри тісну корелятивну сумісність і взаємодію філософії та історії, взаємини між цими епістемологічними й гносеологічними сферами не позбавлені контроверсійності та полемічної напруги. Наприклад, «спростовуючи ілюзію взаємopotенційовальної гармонії між філософією та історією (у межах історії філософії), Фрідріх Фіхте зауважив, що філософ, який займається історією, керується відповідною «апріорною ниткою деякого світового плану, зрозумілого й очевидного для нього

без будь-якої історії; зрештою, і самою історією він користується лише (чи переважно) для того, щоб дещо довести засобом останньої. Та чи не найдошкульніший удар по перспективах філософії історії завдав Брюс Мезліш. Його іронічний вердикт справді вражає: філософія історії структурується у сфері протистояння між істориками, які не симпатизують історикам, та філософами, що не мають історичної підготовки й не виказують поваги до істориків» [4, с. 806]. Можливо, наведені аспекти стосуються не зовсім змістовної і предметної сфери, однак вони все-таки не позбавлені ілюстративної переконливості.

Протягуючи далі цю наративну нитку Аріадни, варто визнати, що «до ідилії взаємин між філософією та історією далеко. Зокрема, якщо **предметом філософії є необхідне**, то до **предмета історії (історичного) необхідне не належить**. Ба більше, цей предмет навіть не завжди існує: йому притаманна стадіальність виникнення, видозмін і зникнення. Тому субстанційна неузгодженість філософії та історії вважається апіорною і самоочевидною, а словосполучення «філософія історії» в суворому розумінні виявляється взагалі некоректним, неадекватним зазначеним реаліям – тобто таким, що містить іманентну суперечність» [4, с. 804].

Блез Паскаль у посмертно опублікованій книзі «Думки» стверджував, що якби в Клеопатри була дещо інша форма носа, то перебіг всесвітньої історії міг бути значно іншим. У резонансній книзі «Маленькі помилки / великі катастрофи: тридцять дев'ять дрібних помилок, які назавжди змінили світ» Джаред Нотт осмислює іронічну сентенцію Паскаля крізь призму нібито неістотних аспектів, які на рівні історичної практики призвели не до інкрементальних, а до вочевидь кардинальних змін і тектонічних наслідків на кшталт краху країн, культур і цивілізацій [10]. Автор фактично концептуалізував *ефект метелика* («Butterfly Effect») для історії людства, аргументовано довівши, що в критичні періоди історичної турбулентності (тобто коли історія «на переломі») та лідерської деморалізації

сукупність навіть незначних загроз може призвести до ефекту доміно, під руїнами якого опиняються величезні імперії, які ще кілька місяців до цих доленосних подій усім здавалися непорушними й вічними.

Загалом, не підлягає сумніву такий проміжний висновок: «Щоб мати реалістичне уявлення про перспективи на майбутнє, треба надати максимального реалізму баченню минулого. Як наполягав Фрідріх Ніцше, необхідно звести рахунки з минулим, щоб його тягар не ставав на заваді руху до мети. Утім, таке «зведення рахунків» потрібно здійснювати не в суб'єктивістський чи волюнтаристський спосіб, а *sine ira et studio* – тобто без гніву й упередженості, об'єктивно, безсторонньо, з урахуванням взаємодії всіх значущих елементів системної єдності історичного процесу» [3, с. 5].

Доводиться констатувати, що «із часом накопичувалися аргументи на користь того, що не лише майбутнє, а й сьогодення й навіть минуле також неможливо точно передбачити. У тому сенсі, що вони залежать від спостережень. У кожного спостерігача може бути власна картина минулого, теперішнього й майбутнього, і ці картини можуть непримиренно суперечити одна одній. MIT Technology Review прогнозує: «Наступний крок полягатиме у створенні дедалі більш вигадливих альтернативних реальностей, які неможливо примирити.» [1]. Так, у філософії історії як сфері знань простежується виразний тренд від лінійного детермінізму до категоричного індетермінізму як неможливості передбачити майбутнє в істотних деталях. Єдине, щодо чого в академічному середовищі не виникає різнотлумачень, так це щодо циклічності діалектики історії, відповідно до якої *хороші часи народжують слабких людей, а слабкі люди започатковують важкі часи*.

Як слушно зазначає З. Самчук, «для філософії історія є не **підметом** і не **присудком**, а лише *обставиною часу*» [4, с. 805]. На відміну від історії, на рівні філософії історії *фактична достовірність* історичного процесу й історичної дійсності загалом поступається за критерієм пріоритетності значення *достовірності логічній і при-*

чинно-наслідковий, у межах якої достовірність фактична виконує лише допоміжну, ілюстративну й обслуговувальну функцію. Тут напрошуються аналогії з Еклезіастом, відповідно до якого «все відбувається лише у свій час».

У цьому контексті важко спростувати тезу, відповідно до якої «концепт “філософія історії” передбачає наявність (формування) певного уявлення про логіку історії, пояснює вплив (взаємовплив) відповідних факторів на перебіг історичного процесу, на виникнення та розгортання тих чи інших тенденцій. Сучасна філософія історії – це відносно самостійна сфера філософського знання, яка осмислює якісну своєрідність розвитку суспільства крізь історичну призму. До переліку її найважливіших проблем належать спрямованість і смисл історичного процесу, методологія типологізації суспільств, критерії періодизації історії та прогресу історичних процесів тощо» [4, с. 803].

Історична достовірність не належить до чеснот філософії історії: ця сфера знань акцентує увагу на внутрішній логіці й закономірностях історичної процесуальності, а не на педантичності й вичерпності історичних хроні: «Якщо *історія* віддає пріоритет *історичній подійності та фактографії*, то **філософія історії** пріоритетне значення відводить **теорії і методології історичної динаміки**. Інколи *історію* та **філософію історії** ще витлумачують відповідно як *мікроісторію* та **макроістоію**» [4, с. 794].

Зрештою, чи не перебільшує історія значення й регламентаційну цінність історичної достовірності, беручи до уваги той факт, що така достовірність доволі ефемерна? Наприклад, тривалий час уважалося, що дата виверження Везувію, яка призвела до знищення Помпеїв та Геркулануму, припадає на 24 серпня 79 року. Тацит канонізував цю дату після розмови з очевидцем цієї події – Плінієм Молодшим. Однак є одне істотне «але»: Пліній Молодший поділився своїми спогадами лише через тридцять років після цієї катастрофи, тому чимало аспектів уже зазнали в його пам'яті переформатування. Натомість новітні до-

слідження недвозначно доводять, що дату катастрофічного виверження Везувію коректніше прив'язувати до першої половини жовтня з огляду на зібраний урожай і не зовсім літній одяг більшості жертв.

Варто зазначити, що «для багатьох сучасних дослідників ідейним керівництвом залишається твердження Фрідріх Енгельса в його рецензії на працю Карла Маркса «До критики політичної економії»: мовляв, логічний метод дослідження є тим же історичним методом, тільки звільненим від історичної форми і зайвих деталей та випадковостей. Однак скільки історичний метод не «звільняй» від «випадковостей» та «історичної форми», а логічного методу так і не отримаємо, оскільки він є принципово інакшим напрямом мисленнєвої діяльності, пов'язаним із конструюванням понять та ідеальних типів, які, на відміну від оцінювального (соціально-політичного, історичного) судження, є абсолютно індиферентними до конкретної дійсності» [4, с. 806].

У кожному разі, «попри неоднозначність і невизначеність терміна “філософія історії”, він обов'язково містить уявлення про те, чим є історія, які спонукальні причини історичної процесуальності (темпоральності), ступінь зумовленості та передбачуваності історичних подій, роль і місце в історії духовного світу людини, у який спосіб здійснюється формування відповідних особливостей історичної дійсності» [4, с. 802]. Наприклад, значення громадянства Римської імперії зумовлено насамперед тією обставиною, що лише громадяни мали податкові пільги й можливість торгувати по всій імперії. А коли у 212 році імператор Каракалла видав едикт (*constitutio Antoniniana*), згідно з яким громадянство Римської імперії надавалося всім вільним громадянам, то привабливість статусу громадянина одразу істотно девальгувалася.

Або ще такий приклад: той факт, що римляни в особі Юлія Цезаря та його експедиційного корпусу вперше висадилися в південно-східній частині Британії в 55 році до н. е., є *суто історичним* – зрештою, як й інший факт, відповідно до якого цариця іценів Боудіка в 60 році підняла повстан-

ня проти панування римлян і була дуже близькою до того, щоб вирізати всіх римських загарбників Британії. Ці та інші історичні події і факти набувають **філософсько-історичного статусу** тоді, коли їх супроводжує смисл і мета, яка надає об'єктам дослідження історичного виправдання, закономірної і майже безальтернативної причинно-наслідкової зумовленості.

У випадку з уторгненням Юлія Цезаря в Британію такий смисл і мета пов'язані з двома факторами: *по-перше*, з геостратегічним експансіонізмом, який латентно підштовхував Римську імперію до щоразу більшого розширення; *по-друге*, з культурно-цивілізаційним протистоянням між римлянами та кельтами – запекле протистояння римлян з кельтами десятиліттями тривало на території сучасної Франції, і Юлій Цезар добре усвідомлював, що, не закривши остаточно «кельтське питання», римлянам доведеться ще впродовж століть «сплачувати данину кров'ю».

Що стосується смислу й мети повстання проти римлян правительки іценів Боудіки, то цей аспект пов'язаний насамперед із порушенням римлянами угоди, відповідно до якої після смерті царя іценів під правління римлян мала відійти лише частина територій, що належали цьому племені, але коли помер чоловік Боудіки, то римлянам спало на думку, що можна підпорядкувати собі всю територію іценів, бо, мовляв, під керівництвом жінки ті будуть неспроможними рішучого опору. У всесвітню історію цей повчальний урок увійшов під назвою «не варто недооцінювати жінку – навіть у військовій справі».

Загалом можна погодитися з концептуальним засновком, відповідно до якого «історичний смисл нагадує посмішку Чеширського кота: з одного боку, факт посмішки нібито очевидний, а з іншого – сказати що-небудь субстанційно визначене про неї неможливо з огляду на її невовимість, мінливість і релятивність. Сенси виявляють себе в процесі рефлексії, критичного аналізу альтернатив, перспектив і вірогідностей. Філософська рефлексія має на меті не лише прояснення смислів, а й прове-

дення демаркації смислових лакун, започаткування нових тенденцій продуктивної смислової діяльності й комунікативного обміну» [4, с. 808].

Також необхідно мати на увазі, що смисл є майже неперевіраним інтелектуальним маркером, покликаним увиразнити змістовний рельєф об'єктів дослідження. Це означає, що смисл історичної процесуальності (як загалом, так і її окремого сегмента) належить до сфери дослідницьких припущень і смислових моделей у принципі може бути стільки, скільки дослідників. Крім того, ні апіорі, ні апостеріорі неможливо визначити «єдино правильну» смислову модель того чи іншого явища чи процесу: вони існують немов у паралельних всесвітах і взаємодіють одна з одною на конкурентних принципах переконливості. Власне, ця аргументаційна переконливість і визначає місце смислової моделі в таблиці про ранги за критерієм вірогідності.

На відміну від смислу фактор значення не настільки ефемерний: значення цілком підлягає, скажімо так, наукометричним процедурам – у тому сенсі, що його можна з високою вірогідністю вимірювати на підставі аналізу причинно-наслідкових зв'язків або принаймні чітко визначити ієрархію різних значень (впливів, детермінативної зумовленості тощо). Наприклад, чинники, які призводять до вже згаданого *ефекту метелика*, з огляду на свій інкрементальний, ледь помітний вплив вочевидь поступаються місцем за параметром значущості більш виразним, очевидним чинникам-впливам.

Крім того, варто враховувати, що «кожен сенс, цінність і значення наділені конкретно-історичними характеристиками: є конкретно-історична точка, у межах якої будь-яке явище має найвищий показник цінності та значення; є часові відтинки, протягом яких явище втрачає свою цінність та значення; нарешті, мають місце конкретно-часові параметри, які взагалі не визнають цінності та значення того чи іншого явища» [4, с. 797]. Наведене зауваження доволі слушне: справді, не існує смислів і значень, яким притаманна трансі-

сторична визначеність – на смисли й значення повною мірою поширює свою дію принцип розвитку, тому їх критеріальність і аргументаційна переконливість завжди конкретно-історична; вона призначена для ситуацій тут-і-тепер, а в інших ситуаціях застосована ієрархія може зазнати істотного перегляду.

Важливий аспект смислів і значень історичної подійності й процесуальності пов'язаний із тим, що ми не можемо змінити своє минуле; єдине, що ми можемо змінити – це своє ставлення до нього. Цей аспект був переконливо висвітлений ще два тисячоліття тому фундатором стоїцизму Луцією Аннеєм Сенекою [13]. Значущість ставлення до минулого постає істотною обставиною й особливістю того, що англійською має назву *rewrites history* (тобто переписування історії). Принагідно зазначимо, що переписування історії містить чимало смислових підтекстів і можливостей: наприклад, якщо **присвоїти історію**, то *присвоєння людей і територій* – це лише справа часу. Із цієї причини переписування історії є одним з улюблених занять у суспільно-політичній сфері. В академічній сфері до такої спокуси вдаються здебільшого для забезпечення концептуальної єдності обраної за взірця (канон) певної історичної картини світу.

Одним із найбільш поширених методів переписування й способів присвоєння історії є ідеалізація і тенденційна героїзація (глюорифікація) її окремих елементів, покликаних скласти відповідне системне враження про історичний період. Наприклад, у Росії та СРСР перебільшували завжди військовий геній і особистісний рівень Кутузова, а також надавали гіпертрофованого значення Бородинській битві як засобу вирішальної перемоги над військами Наполеона. Насправді ж у битві під Бородіно Кутузов втратив майже половину своєї армії, у Москві він поповнив запаси провізії, забрав усе столове срібло, а поранених (від 26 до 30 тисяч осіб) залишив і наказав Москву підпалити. Як наслідок – абсолютна більшість поранених згоріла, померла з голоду та холоду, а ті, кому вдалося вижити,

завдячували своїми життями французьким гренадерам, які через декілька днів зайшли в спустошену Москву.

Ми звикли до стереотипного вердикту, згідно з яким соціальна філософія оперує соціальним простором, а філософія історії – соціальним часом. А позаяк просторово-часовий континуум є істотною сутнісною ознакою всіх явищ і процесів, то тісна дисциплінарна взаємодія соціальної філософії та філософії історії є цілком закономірною. Утім, із простором і часом пов'язана ще одна важлива світоглядна специфіка: «Розмежовуючи один предмет від іншого, дослідник має справу з *простором*; розрізняючи один і той же предмет, він оперує *часом*» [4, с. 785]. Цей концептуальний наголос виразно простежується також у працях Марка Дея та Вільяма Дрея [6; 7].

Підвести ж результувальну риску під змістовною і критеріальною демаркацією соціальної філософії та філософії історії можна в такий спосіб: «Якщо завданням історії є реконструкція подій, то філософія історії покликана з'ясувати принцип дії історичних механізмів, їх причинно-наслідковий зв'язок, закономірності, концептуалістику тощо. Філософія є теоретичним образом буття, який твориться філософом. Так, **філософія історії структурує та ієрархізує теоретичний образ історичного буття**. Де-факто вона є філософією історії соціальних реалій» [4, с. 794].

Цінність наведеної демаркації соціальної філософії та філософії історії зумовлена двоєдиною світоглядною і критеріальною важливістю: з одного боку, увиразнено логіку тісного інструментального зв'язку і взаємодії цих сфер знання; з іншого боку, здійснено виразну демаркацію їхньої мети, місії і субдисциплінарного покликання, на виконання якого, власне, вони й існують (точніше кажучи, чому в них є епістемологічна й гносеологічна потреба).

Марку Твену належить авторство афоризму про те, що історія хоч і не повторюється, проте вона непогано римується («History Doesn't Repeat Itself, but It Often Rhymes»). Таке, з дозволу Марка Твена, римування створює необхідні й, здавалося

б, достатні передумови для увиразнення й засвоєння повчальних уроків історії. Утім, чарівна привабливість історії (те, що англійська частина людства позначає словосполученням «the charming side of history») пов'язана з надзвичайно низьким коефіцієнтом ефективності засвоєння її уроків. Власне, саме через це раз у раз доводиться мати справу з деморалізувальним феноменом «наступання на одні й ті самі граблі».

Як іронічно зауважив щодо цього Джордж Бернард Шоу, єдиний достовірний урок історії полягає в тому, що *людям не притаманне належне засвоєння уроків історії*. А один із найсумніших уроків історії, на думку Карла Сагана, полягає в такому: «Якщо люди були обдуреними впродовж тривалого часу, то вони схильні відкидати будь-які докази такого обману. Вони не хочуть шукати правди. Факт обман поглинув їх: надто боляче зізнатися – навіть самим собі – що ми вони настільки довірливі» [12, с. 115].

Та одна річ, якщо небажанням чи неспроможністю засвоювати уроки історії зловживають окремі індивіди, а зовсім інша, коли така вада притаманна соціальному прошарку, соціокультурному середовищу, країні. У таких випадках можна констатувати ризик фатальних наслідків, а саме: країна незасвоєних уроків історії приречена щонайменше на стагнацію, а здебільшого – на розпад, дезінтеграцію й поглинання сусідами.

Словосполучення «засвоєння уроків історії» – це не вербальна абстракція, не формальний мовний зворот, яким час від часу жонглюють у процесі виконання певних політичних (а здебільшого псевдополітичних, квазіполітичних і доколаполітичних) ритуалів. Насправді засвоєння уроків історії має цілком конкретне змістовно-предметне наповнення, яке передбачає насамперед і першажно процедуру належних висновків зі здійснених у минулому помилок.

Такий процес має два складники – інтелектуальний та етичний. Інтелектуаль-

ний передбачає спроможність збагнути сутність помилок, їх причинно-наслідкову зумовленість та системні наслідки, виклики й небезпеки. Що ж стосується етичного складника процесу засвоєння уроків історії, то він є різновидом катарсису – тієї відваги, яка допомагає формальній інтелектуальній спроможності реалізувати себе на прикладному рівні. Безперечно, інтелектуальний складник має ключове значення, бо за її відсутності засвоєння уроків історії виявляється неможливим у принципі. Однак значущість етичного складника не набагато менша: без неї інтелектуальна спроможність у багатьох випадках так і залишається в ембріональному, приспаному стані, не реалізувавши свій інструментально-функціональний потенціал.

Висновки. Хоча дисциплінарна суверенізація філософії історії не викликає сумнівів і заперечень щонайменше із часів опублікування Георгом Гегелем його профільної праці, однак процес дисциплінарної суверенізації не завершено, а з огляду на принцип розвитку його й не може бути завершено в принципі, позаяк кожна епоха потребуватиме певної місійної та інструментальної конкретизації філософії історії як епістемологічного та гносеологічного засобу.

Універсальне покликання філософії історії як засобу структуризації та ієрархізації теоретико-концептуального образу історичного буття в наш час потребує увиразнення завдяки змістовній і предметній демаркації між, з одного боку, філософією історії, а з іншого – історією та соціальною філософією. Філософський складник філософії історії також є далекою від остаточної визначеності та аргументаційної переконливості. Крім того, наше сьогодення покладає на філософію історії сподівання щодо систематизації інструментарію, який слугуватиме надійним критеріальним дороговказом для ефективного засвоєння повчальних уроків історії та уникнення гротескного ефекту «наступання на історичні граблі».

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вишневецький, Ю.** *Реальності немає. Фізики розгадали загадки kota Шредінгера і одного Вігнера.* URL : <https://www.dsnews.ua/ukr/future/realnosti-net-fiziki-razgadali-zagadki-kota-shredingera-17032019220000>.
2. **Ортега-і-Гассет, Х.** (1994). *Занепад революцій. Вибрані твори.* К. : Основи. С. 370–390.
3. **Рафальський, О. О., Самчук, З. Ф.** (2018). *Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства.* Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 688 с.
4. **Самчук, З. Ф.** (2009). *Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору : [моногр.] : у 2 т. Д. : АРТ-ПРЕС. Т. 1. 920 с.*
5. **Baum, P.** (2024). *ThoughtForms – The Structure, Power, and Limitations of Thought: Volume 1 – Introduction.* Aesir Publishing. 445 p.
6. **Day, M.** (2008). *The Philosophy of History: An Introduction.* Continuum. 272 p.
7. **Dray, W. H.** (1992). *Philosophy of History.* Pearson. 160 p.
8. **Habermas, J.** (2023). *Also a History of Philosophy, Volume 1 : The Project of a Genealogy of Postmetaphysical Thinking.* Polity. 448 p.
9. **Hegel, G. W. F.** (1956). *The Philosophy of History.* Dover Publications. 457 p.
10. **Knott, J.** (2020). *Tiny Blunders/Big Disasters: Thirty-Nine Tiny Mistakes That Changed the World Forever.* Jefferson Central Publishing. 457 p.
11. **Lübbe, H.** (2003). *Im Zug der Zeit: Verkürzter Aufenthalt in der Gegenwart.* Springer. 466 s.
12. **Sagan, C.** (2013). *Cosmos.* Ballantine Books. 432 p.
13. **Seneca.** (2023). *Letters from a Stoic.* Fingerprint Publishing. 281 p.

REFERENCES

1. **Vyshnevs'kyi, YU.** *Real'nosti nemaye. Fyzyky roz-hadaly zahadky kota Shredinhera i odnoho Vihnera* [There is no reality. Physicists have solved the riddles of Schrödinger's cat and one Wigner]. Retrieved from : <https://www.dsnews.ua/ukr/future/realnosti-net-fiziki-razgadali-zagadki-kota-shredingera-17032019220000>. [in Ukrainian].
2. **Ortega-i-Hasset, KH.** (1994). *Zanepad revolyutsiy* [The decline of revolutions]. *Vybrani tvory.* K. : Osnovy. S. 370–390 [in Ukrainian].
3. **Rafal's'kyi, O. O., & Samchuk, Z. F.** (2018). *Tsyvilizatsiyni perekhrestya suchasnoho suspil'stva* [Civilizational crossroads of modern society]. K. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН Украйны. 688 s. [in Ukrainian].
4. **Samchuk, Z. F.** (2009). *Svitohlyadni osnovy sotsial'no-filosofs'koho doslidzhennya ideolohiyi: problema kryteriiv ta priorytetiv vyboru* [Worldview foundations of socio-philosophical research of ideology: the problem of criteria and priorities of choice] : [monohr.] : u 2 t. D. : ART-PRES. T. 1. 920 s. [in Ukrainian].
5. **Baum, P.** (2024). *ThoughtForms – The Structure, Power, and Limitations of Thought: Volume 1 – Introduction.* Aesir Publishing. 445 p. [in English].
6. **Day, M.** (2008). *The Philosophy of History: An Introduction.* Continuum. 272 p. [in English].
7. **Dray, W. H.** (1992). *Philosophy of History.* Pearson. 160 p. [in English].
8. **Habermas, J.** (2023). *Also a History of Philosophy, Volume 1 : The Project of a Genealogy of Postmetaphysical Thinking.* Polity. 448 p. [in English].
9. **Hegel, G. W. F.** (1956). *The Philosophy of History.* Dover Publications. 457 p. [in English].
10. **Knott, J.** (2020). *Tiny Blunders/Big Disasters: Thirty-Nine Tiny Mistakes That Changed the World Forever.* Jefferson Central Publishing. 457 p. [in English].
11. **Lübbe, H.** (2003). *Im Zug der Zeit: Verkürzter Aufenthalt in der Gegenwart* [In the train of time: Shortened stay in the present]. Springer. 466 s. [in German].
12. **Sagan, C.** (2013). *Cosmos.* Ballantine Books. 432 p. [in English].
13. **Seneca.** (2023). *Letters from a Stoic.* Fingerprint Publishing. 281 p. [in English].